

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ**

БАЛАНДЮК Роман Геннадійович

УДК 373.5:94(477)

**МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ СКЛАДОВОЇ У
ЗМІСТІ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ У 8–9 КЛАСАХ
ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ**

13.00.02 – теорія та методика навчання
(історія та суспільствознавчі дисципліни)

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Handwritten signature of Roman Balandyuk, consisting of stylized initials 'RB' followed by the name 'Roman' in cursive.

Київ – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті педагогіки Національної академії педагогічних наук України.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, доцент
Смагін Ігор Іванович,
Комунальний заклад «Житомирський
обласний інститут післядипломної
педагогічної освіти» Житомирської
обласної ради,
ректор

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Рубльов Олександр Сергійович,
Інститут історії НАН України,
учений секретар;

кандидат педагогічних наук
Люшин Микола Олександрович,
Рівненський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти,
завідувач кабінету управління
навчальними закладами.

Захист відбудеться 20 вересня 2017 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.452.03 в Інституті педагогіки НАПН України за адресою: 04053, м. Київ, вул. Січових Стрільців, 52-Д, зала засідань.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту педагогіки НАПН України за адресою: 04053, м. Київ, вул. Січових Стрільців, 52-Д.

Автореферат розісланий 19 серпня 2017 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т.І. Мацейків

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. В умовах реформування системи освіти в Україні певна увага приділяється і розвитку шкільної історичної освіти. Останніми роками відбуваються зміни як у цілях і завданнях, так і у змісті навчання історії в загальноосвітній школі, пов'язані насамперед із переходом до цілеспрямованого розвитку компетентностей школярів. Політична пропозиція щодо реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа», так само як і чинний Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти, передбачають формування в учнів ключових компетентностей – соціальної та підприємницької.

Реалізація цих завдань у навчанні історії обумовлює необхідність розробки нових концептуальних підходів до змісту шкільних курсів історії, насамперед вітчизняної. Одним з важливих напрямів трансформації шкільної історії України є посилення уваги до навчання школярів економічної складової змісту, що значною мірою сприяє розвитку їх економічного мислення, формуванню вмій і навичок опанування історико-економічним матеріалом, здатності домагатися економічної незалежності та матеріального благополуччя, брати активну участь у господарському житті українського суспільства. Адже економіка посідає чільне місце в історії суспільства поряд з іншими сферами життєдіяльності людини. Саме економічні чинники науковці визначають як основні серед закономірностей історичного розвитку, а економічні причини історичних подій, явищ чи процесів розглядають як найвагоміші. Тому в Державному стандарті освіти серед основних змістових ліній суспільствознавчого компонента визначена окрема лінія «людина в економічній сфері», яка послідовно реалізується й на уроках історії України різних періодів.

Проте аналіз чинних навчальних програм і підручників з історії України, виданих останніми роками, а також сучасної практики навчання історії в школі свідчать про те, що методика реалізації економічної складової змісту поки не є предметом окремого розгляду ані вчителів, ані методистів-істориків, що призводить до зниження ефективності навчально-виховного потенціалу історії як навчального предмета.

Питання реалізації економічної складової змісту шкільних курсів історії розглядаються в літературі з різних позицій.

Загальні проблеми формування змісту історико-економічного матеріалу з курсу історії України висвітлені в працях українських і зарубіжних дослідників, зокрема Б. Кульчицького, Б. Лановика, Р. Матейко, З. Матисякевич, В. Перевозчикова, М. Сугоняко, О. Тимчик та ін.

У методичних дослідженнях відомих учених радянського часу О. Вагіна, П. Гори, Н. Дайрі, М. Винокурової, З. Добриніної, М. Лисенка та ін. визначені основні підходи щодо опанування учнями питань економічної

теорії. Ці розробки на матеріалі сучасних шкільних курсів історії України продовжують українські методисти В. Власов, Н. Гупан, В. Комаров, Ю. Малієнко, Р. Пастушенко та ін.

Проблеми економічного навчання та виховання розкриті в дослідженнях А. Аменда, О. Аксьонової, О. Будник, С. Булавенко, А. Нісімчука, Б. Шемякіна, О. Шпака та ін.

Пошуку оптимальних моделей змісту шкільної історичної освіти й методології його розбудови, досвіду теоретичних та методичних напрацювань попередніх років щодо змісту, структури та організаційно-методичних засад шкільної історичної освіти присвячені праці українських учених К. Баханова, О. Пометун, І. Смагіна.

З точки зору загальних підходів до поняття змісту освіти, його складність та інтегрованість обґрунтовані в працях українських та зарубіжних дидактів С. Гончаренка, М. Данілова, І. Журавльова, В. Краєвського, І. Лернера, Ю. Мальваного, О. Савченко, О. Сухомлинської та ін.

Разом з тим, можна констатувати, що конкретні питання теорії і практики впровадження економічного змісту в навчальний курс історії України, методика його опрацювання поки що не були предметом окремого методичного дослідження.

Отже, об'єктивні потреби розвитку шкільної історичної освіти України, практика навчання історії в загальноосвітній школі, а також теоретична нерозробленість цієї проблеми обумовили вибір та актуальність теми дисертаційного дослідження *«Методика навчання економічної складової у змісті історії України у 8–9 класах загальноосвітньої школи»*.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Наукове дослідження виконано відповідно до наукової тематики відділу суспільствознавчої освіти Інституту педагогіки НАПН України «Науково-методичні засади формування та реалізації оновленого змісту суспільствознавчих предметів в основній школі» (Державний реєстраційний номер 0112U000178).

Тему дисертації затверджено рішенням вченої ради Інституту педагогіки НАПН України (протокол № 1 від 30.01.2014 р.) та узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 4 від 29.04.2014 р.).

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні й експериментальній перевірці методики навчання школярів економічної складової змісту історії України у 8–9-х класах загальноосвітньої школи.

У відповідності до мети визначено такі **завдання дослідження**:

1. На основі аналізу наукової психолого-педагогічної літератури обґрунтувати термінологічно-поняттєвий апарат дослідження.

2. З'ясувати сутність і особливості навчання економічної складової змісту історії України в науково-методичній літературі та навчальній практиці.

3. Визначити основні нормативно-змістові та методичні вимоги до навчання економічної складової змісту шкільних курсів історії України.

4. Обґрунтувати методичну модель навчання економічної історії учнів 8–9 класів.

5. Розробити та експериментально перевірити авторську методику навчання економічної складової змісту історії України.

Об'єкт дослідження – процес навчання історії України у 8–9 класах загальноосвітньої школи.

Предмет дослідження – особливості методики навчання економічної складової змісту шкільних курсів історії України.

Методологічну та теоретичну основу дослідження становлять положення сучасної філософії освіти, психології та дидактики про взаємозв'язок навчання, виховання і розвитку особистості, гносеологічні та аксіологічні підходи до розгляду педагогічної реальності, принципи науковості, цілісності, історизму, наступності, соціокультурної зумовленості розвитку педагогічних явищ про закономірності розвитку пізнавальної діяльності старших підлітків (Л. Виготський, Г. Костюк, А. Леонтєв, С. Рубінштейн, О. Савченко та ін.); загальнодидактичні (М. Бурда, В. Кремень, Ю. Мальований, О. Савченко та ін.) і методичні положення щодо формування змісту, відбору і конструювання форм і методів навчання історії (К. Баханов, Є. Вяземський, К. Галлахер, І. Лернер, О. Пометун, Р. Страдлінг, О. Удод та ін.); теоретичні положення щодо запровадження особистісно зорієнтованого, компетентнісного і діяльнісного підходів у навчанні історії (А. Булда, В. Краєвський, І. Смагін, О. Турянська та ін.).

Методи дослідження. Реалізація поставлених завдань передбачала використання комплексу **методів дослідження**:

теоретичні – аналіз, синтез, порівняння, систематизація, аналогія, моделювання, узагальнення – застосовувалися для визначення особливостей змісту економічної історії як складової змісту сучасної історичної освіти, обґрунтування методичних умов навчання учнів економічних питань, встановлення рівнів сформованості економічної складової у змісті шкільних курсів історії України у 8–9 класах, розробки авторської методики навчання економічної історії;

емпіричні – анкетування, бесіда, спостереження, тестування, вивчення результатів діяльності учнів, педагогічний експеримент з метою

дослідження стану розробленості проблеми в масовій практиці навчання історії України і впливу експериментальної методики на рівень опанування старшокласниками змісту економічної складової в шкільних курсах історії України у 8–9 класах загальноосвітньої школи;

методи математичної статистики застосовувалися з метою відстеження динаміки розвитку історичної компетентності учнів 8–9-х класів як показника ефективності запропонованої методики.

Експериментальна база дослідження. Експериментальну роботу під час проведення дослідження здійснювали особисто автор та інші вчителі на базі семи шкіл Житомирської області. Усього в експерименті на різних етапах було задіяно 695 учнів 8–9 класів загальноосвітніх шкіл.

Організація дослідження. Дослідження проводилося поетапно, упродовж 2013–2017 рр.

На першому етапі (2013–2014 рр.) здійснювався теоретичний аналіз джерел з теми дослідження, розроблявся термінологічно-поняттєвий та науковий апарат дисертації, розроблялися й уточнювалися теоретичні засади дослідження, вивчався та узагальнювався досвід роботи загальноосвітніх шкіл з навчання економічної складової в шкільному курсі історії України.

На другому етапі (2014–2016 рр.) проводився експеримент з метою апробації авторської методики навчання економічної складової. В експериментальних класах навчання здійснювалось за авторською методикою, а в контрольних класах – за традиційною. У цьому етапі дослідження взяло участь 402 учні.

На третьому етапі (друга половина 2016–2017 рр.) здійснювався статистичний аналіз отриманих результатів у процесі експериментальної роботи, порівняння здобутків експериментального навчання з результатами навчання економічної складової в контрольних класах за традиційною методикою, формулювання висновків та рекомендацій для вчителів історії.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

уперше як особливу науково-методичну проблему досліджено питання змісту і реалізації економічної складової курсу історії України в 8–9 класах, з'ясовано її сутність та функції;

виявлено основні нормативно-змістові та методичні вимоги до навчання учнів економічних питань у курсі історії України; розроблено й обґрунтовано методичну модель організації пізнавальної діяльності учнів 8–9 класів у процесі опанування економічною складовою курсу історії в контексті розвитку історичної та ключових компетентностей; розроблено та експериментально апробовано методику навчання економічної складової історії України у 8–9 класах;

удосконалено понятійний апарат методики навчання історії, зокрема, уточнено зміст понять «економічна складова змісту шкільного курсу історії України» та «методика навчання економічної складової змісту шкільного курсу історії України»; «функції економічної складової в змісті шкільного курсу історії України»; визначено критерії оцінювання досягнень учнів у процесі навчання економічної складової;

набули подальшого розвитку ідеї конструювання уроку з історії України в контексті компетентнісного підходу до навчання в загальноосвітній школі.

Практичне значення одержаних результатів дослідження. Результати проведеного дослідження можуть бути використані вчителями-практиками та методистами під час підготовки навчальних програм, підручників, методичних посібників для вчителів з шкільного курсу історії України основної школи, у процесі підготовки та розроблення спецкурсів з методики навчання історії у вищих навчальних педагогічних закладах та системі післядипломної освіти вчителів історії.

Упровадження результатів дослідження здійснювалося в процесі навчання історії в Житомирській міській гуманітарній гімназії № 23 Житомирської міської ради (довідка № 196 від 08.06.2016 р.), Житомирській загальноосвітній школі № 6 Житомирської міської ради (довідка № 559 від 16.09.2016 р.), Ружинській гімназії Ружинської районної ради (довідка № 164 від 19.09.2016 р.), Баранівській гімназії Баранівської районної ради (довідка № 106/01-19 від 19.09.2016 р.), Коростенському міському колегіумі Коростенської міської ради (довідка № 26 від 16.09.2016 р.), Жадківському колегіумі Черняхівської районної ради (довідка № 31 від 16.09.2016 р.), Озерняківській загальноосвітній школі I–II ступенів Житомирської районної ради (довідка № 31 від 21.09.2016 р.), Житомирському обласному інституті післядипломної педагогічної освіти (довідка 01-558 від 23.09.2016 р.), Рівненському обласному інституті післядипломної педагогічної освіти (довідка № 01-16/1094 від 28.09.2016 р.), комунальному ВНЗ Київської обласної ради «Академія неперервної освіти» (довідка № 52 від 21.09.2016 р.).

Вірогідність результатів дослідження забезпечується методологічною і теоретичною обґрунтованістю його вихідних позицій, застосуванням комплексу взаємопов'язаних методів відповідно до мети, об'єкта, предмета та завдань дослідження, репрезентативністю експериментальних даних, кількісним та якісним аналізом отриманих емпіричних даних з використанням методів математичної статистики.

Апробація результатів дослідження здійснювалась: на міжнародних конференціях: «Економіка для екології» (Суми, 2014), «Теоретично-практична спадщина А. С. Макаренка в контексті

євроінтеграційних тенденцій вітчизняної освіти» (Полтава, 2014), «Наукові розробки, передові технології, інновації» (Київ, 2015), «Сучасні тенденції в педагогічній освіті та науці України та Ізраїлю: шляхи до інтеграції» (Одеса, 2015), «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології» (Кам'янець-Подільський, 2015);

на *всеукраїнських конференціях*: «Нові підходи до розвитку навчальних закладів в умовах модернізації вітчизняної освіти (присвячено 100-річчю з дня народження Є. Є. Березняка)» (Дніпропетровськ, 2014), «Формування патріотизму та збереження національної ідентичності особистості в умовах полікультурного середовища сучасної України» (Хмельницький, 2014), «Актуальні проблеми сучасних історико-педагогічних досліджень шкільної освіти» (Київ, 2014), «Перспективні напрями становлення та розвитку педагогічної науки очима молоді» (Умань, 2016), «Актуальні питання методики викладання суспільних та гуманітарних дисциплін в умовах розбудови сучасної школи» (Суми, 2016), «Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців» (Хмельницький, 2014–2016);

на *звітній науково-практичній конференції* Інституту педагогіки НАПН України (Київ, 2014);

на *засіданнях* відділу суспільствознавчої освіти Інституту педагогіки НАПН України.

Публікації. Результати дослідження представлено в 11 одноосібних публікаціях автора, серед них 8 статей розміщено у фахових наукових виданнях України, 3 – у міжнародних наукових виданнях.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, двох розділів (теоретичного та експериментального), висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел і літератури із 226 найменувань на 24 сторінках, додатків. Робота містить 35 таблиць, 11 рисунків. Додатки подано на 109 сторінках. Загальний обсяг роботи 320 сторінок, з них 178 сторінок – основна частина.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено його мету й завдання, об'єкт і предмет, охарактеризовано методи, етапи дослідно-експериментальної роботи, розкрито наукову новизну і практичну значущість здобутих результатів, висвітлено дані щодо їх апробації й упровадження.

У першому розділі «*Теоретико-методичні засади дослідження*» проаналізовано та уточнено поняттєво-термінологічний апарат дослідження, висвітлено основні підходи до навчання економічної складової змісту шкільної історії у вітчизняній методичній традиції,

охарактеризовано сучасні нормативно-змістові та методичні вимоги до навчання економічної історії України у 8–9 класах.

Проведений теоретичний аналіз свідчить, що сучасна історична наука розглядає економічні явища з позицій цивілізаційного та культурологічного підходів, приділяючи основну увагу економічній діяльності людей на теренах України в різні періоди розвитку.

Серед актуальних дидактичних підходів до навчання історії в загальноосвітній школі провідними є особистісно зорінтований, компетентнісний та діяльнісний, що потребують розбудови навчально-виховного процесу на відповідних засадах. З цієї позиції у структурі реалізації змісту економічної складової мають відокремлюватись: когнітивний компонент – історико-економічні знання з історії України певного періоду, що мають засвоїти учні; діяльнісний компонент – уміння й навички, яких набувають учні під час роботи з історико-економічним матеріалом; аксіологічний компонент – ціннісні орієнтації, власні погляди і оцінки учнів щодо економічної діяльності людей у минулому, їхніх цілей, мотивів, результатів та ін.

У контексті історико-методичного дослідження економічної складової змісту історії України визначення та уточнення потребували такі взаємопов'язані поняття як «зміст освіти», «зміст шкільної історичної освіти», «економічна складова змісту шкільного курсу історії України», «методика навчання економічної складової шкільного курсу історії України».

З'ясування змісту висхідного поняття дисертації дозволило сформулювати його уточнене визначення: *«економічна складова змісту шкільного курсу історії України – це змістовий компонент, визначений навчальними програмами, що висвітлює економічну діяльність людини в конкретно-історичних умовах у взаємозв'язку з іншими сферами суспільного життя, забезпечуючи опанування учнями системою економічних понять, навчальних умінь з їх застосування та розвитку відповідних компетентностей»*. Відповідно під методикою навчання економічної складової змісту шкільного курсу історії України розуміємо частину загальної методики навчання історії, що досліджує способи реалізації у навчанні учнів різного віку історико-економічного змісту, адекватні форми, методи, прийоми та засоби, забезпечує набуття учнями знань, умінь, навичок, цінностей і ставлень до економічного минулого України та його можливих перспектив.

Стрижневими в системі понять, що засвоюють учні, є «економічний розвиток», «економічна діяльність населення», «економічне життя населення», «економічні відносини».

Визначено, що економічна складова змісту курсу історії України в основній школі має виконувати низку важливих дидактичних функцій: ретроспективну, пропедевтичну, прогностичну, методологічну, перспективну.

Аналіз радянської, сучасної української і зарубіжної науково-методичної літератури та навчальних програм з історії України підводить до висновку про існування різних підходів до відбору і структурування історико-економічного змісту у різні часи. Проведені дослідження свідчать, що серед основних методичних прийомів навчання економічної історії в основній школі педагоги застосовували: розповідь учителя, евристичну бесіду, поетапне формування економічних понять, зокрема на основі міжкурсових і міжпредметних зв'язків, опрацювання історичних документів та інших джерел (уривки з художньої літератури, мемуарів, історико-побутовий матеріал, експозиції історичного чи етнографічного музеїв тощо), аналіз статистичних даних і показників розвитку економіки з представленням результатів у таблицях, схемах, діаграмах, аналіз ілюстративного матеріалу відповідної тематики історичних карт, персоніфікація й драматизація окремих фактів і явищ економічного життя в минулому тощо.

Сучасні українські та зарубіжні методисти віддають перевагу творчим логічним завданням, історичним задачам, які дозволяють поглибити знання програмового матеріалу, а також закласти основи для розуміння учнями в майбутньому так званих наскрізних проблем курсу історії України в цілому, роботі з текстовими порівняльними таблицями, статистичними даними та особливим чином побудованої системи запитань до них. Застосовуються учнівські дослідження за схемою: «що – чому – чим саме заважало» чи «було – відбувається – буде» для встановлення зв'язків між економічними явищами, процесами; роботою з текстом підручника та запитаннями до нього, логічним планом, схемою, створенням пам'яток, текстових таблиць під керівництвом учителя або самостійно учнями та подальшим обговоренням результатів, роботою з науковими статтями та ін.

У контексті предмета дослідження визначено сукупність дидактичних та методичних вимог до навчання економічної складової змісту історії України у 8–9 класах загальноосвітньої школи:

- систематичність, послідовність і наступність у навчанні питань економічної історії, що реалізується через відбір і структурування історико-економічного матеріалу (фактів і понять різного рівня) і опанування їх учнями у певній послідовності;

- висвітлення змісту історико-економічного матеріалу в контексті цивілізаційного та культурологічного підходів;

- відбір і застосування специфічних методичних прийомів роботи з економічним матеріалом, які мають бути спрямовані на формування спеціальних умінь і ставлень учнів (робота з економічними поняттями, відповідним історичними джерелами, картами, ілюстраціями, статистикою, таблицями, схемами, розв'язання історичних задач на економічну тематику);

- розвиток предметної історичної компетентності й критичного мислення учнів на історико-економічному змісті через визначення навчальних цілей за компетентнісними складовими і перевірка їх наприкінці уроку;

- забезпечення активної та інтерактивної діяльності учнів на уроках з економічної історії і застосування різних типів уроків для реалізації компетентнісного, особистісно зорієнтованого та діяльнісного підходів у навчанні економічної складової;

- урахування індивідуальних та вікових особливостей учнів під час навчання економічної складової.

У другому розділі *«Експериментальна перевірка методики навчання учнів економічної складової на уроках історії України у 8–9 класах»* обґрунтовано авторську методичну модель, охарактеризовано особливості експериментальної методики, висвітлено хід і результати експериментального навчання.

Констатувальний етап педагогічного експерименту передбачав на основі дослідження стану навчання економічної складової в змісті шкільних курсів історії України у 8–9 класах загальноосвітньої школи розробку та апробацію інструментів діагностики та формування методичної моделі навчання. Проведені дослідження стану навчання економічної складової у змісті історії України у 8–9 класах загальноосвітньої школи свідчать, що у масовій практиці загальноосвітньої школи не приділяється достатня увага активізації активної пізнавальної діяльності учнів, систематично не формуються навчальні уміння і ставлення особистості, бракує часу для використання інтерактивного навчання з можливістю отримання досвіду обговорення історико-економічних питань і проблем та визначенням результатів, рефлексією помилок та досягнень. Не є поширеною практика відбору і використання спеціальних методичних прийомів реалізації економічної складової історичного навчального змісту.

Теоретичне дослідження проблеми та констатувальний етап експерименту дозволили зробити висновок про необхідність зміни традиційної та розробки нової методичної моделі навчання учнів економічної складової змісту історії України.

Економічна складова змісту історичної освіти в розробленій методичній моделі виступає як змістова основа при формуванні предметної

історичної компетентності (просторовий, хронологічний, логічний, інформаційний та аксіологічний складники) та ключових компетентностей на уроках історико-економічного змісту. Пропонована методична модель містить три блоки: методологічно-цільовий, організаційно-змістовий, результативно-оцінювальний.

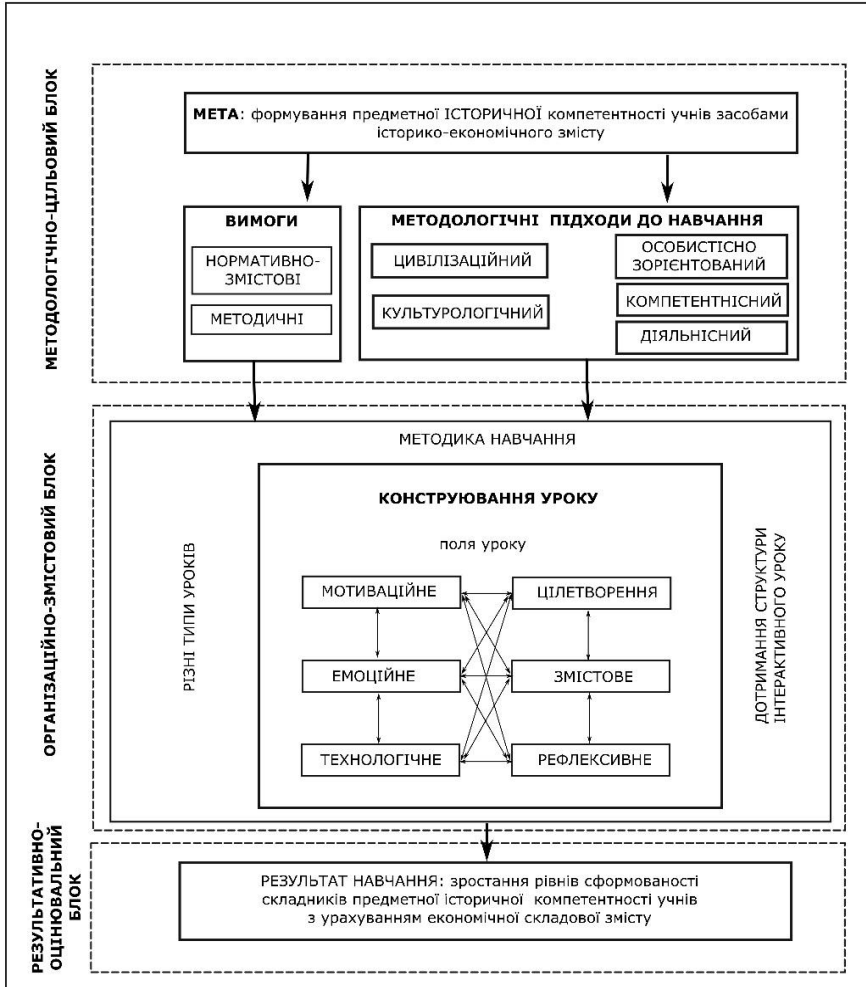

Рис. 1 Методична модель навчання

У відповідності до поданої моделі (рис. 1) методика навчання економічної складової в змісті шкільних курсів історії України у 8–9 класах загальноосвітньої школи передбачала застосування різних типів уроку; дотримання структури інтерактивного уроку історії, вимог Державного стандарту освіти та навчальних програм з історії України.

Увесь навчальний процес здійснювався з використанням спеціальної технології конструювання уроку, за допомогою якої подана модель реалізовувалась у практиці навчання під час формувального експерименту. За цією технологією кожен урок проектувався як взаємодія цілеутворювального, мотиваційного, емоційного, змістового, технологічного та рефлексивного полів уроку.

На *формувальному етапі експерименту* було задіяно 402 учні (16 класів) шкіл Житомирської області. Навчання учнів контрольних класів здійснювалось за традиційною методикою. Учні експериментальних класів навчалися за розробленою автором методикою. З учителями, які брали участь в експерименті, були проведені підготовчі семінари та організовано ділове спілкування в межах творчої групи. Учителями використовувались також методичні рекомендації і матеріали автора.

Для оцінки успішності запропонованої методики було порівняно сформованість історичної компетентності учнів до початку апробації запропонованої системи навчання і після неї. Такі виміри проводились за допомогою виконання учнями тестових завдань та заповнення опитувальників. Дієвість запропонованої експериментальної методики навчання економічної складової була математично підтверджена за допомогою критерію Пірсона (χ^2). Це засвідчило її достатньо високу ефективність (рис. 2).

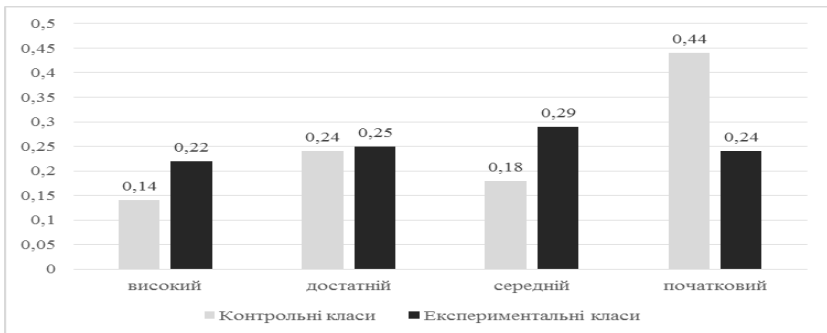

Рис. 2. Розподіл учнів контрольних та експериментальних класів за рівнями навчальних досягнень після проведеного експерименту у відсоткових частках

Класи, в яких навчання економічної складової проводилось за традиційною методикою, суттєвих змін не показали. Натомість у класах, в яких навчання економічної складової здійснювалось за новою методикою, спостерігається динаміка зростання навчальних досягнень серед учнів з високим, достатнім та середнім рівнем за рахунок низького рівня.

Таким чином, експериментальне навчання засвідчило, що застосування традиційних методів у навчанні старшокласників не веде до відчутних змін у формуванні комунікативної компетентності учнів, тоді як показники навчальних досягнень учнів, які навчалися за експериментальною методикою, мають тенденцію до збільшення в бік достатнього та високого рівнів. Одержані результати експерименту дають змогу стверджувати, що мету дослідження було досягнуто. Отримані в результаті експериментальної апробації дані дозволяють зробити висновок про достатньо високу ефективність використання розробленої на основі застосування положень дослідження авторської методики. На підставі цього було сформульовано рекомендації для авторів підручників з історії України щодо висвітлення в них економічної складової змісту курсів.

ВИСНОВКИ

Узагальнення результатів проведеного дослідження, теоретичні розвідки та педагогічний експеримент дали підстави для таких висновків:

1. Розгляд історико-економічних явищ з позицій цивілізаційного та культурологічного підходів вимагає формування сучасних шкільних історичних курсів на основі дослідження діяльності і здобутків людини як суб'єкта соціальних й економічних відносин з урахуванням конкретно-історичних обставин. Історико-економічні відомості у змісті шкільного курсу історії України з історичної точки зору постають як сукупність фактів і понять, що пов'язані з цілеспрямованою, свідомою конкретно-історичною діяльністю людей із створення і розподілу матеріальних благ суспільства у відповідний історичний період.

Актуальні дидактичні підходи до навчання історії в загальноосвітній школі: особистісно зорієнтований, компетентнісний та діяльнісний – обумовлюють критерії відповідного відбору і структурування історико-економічного навчального матеріалу для забезпечення ефективного його опанування учнями. Це потребує виокремлення у структурі реалізації змісту економічної складової когнітивного, діяльнісного та аксіологічного компонентів, що дозволяє більш обґрунтовано оцінювати результати навчання.

Термінологічна поняттєва система дослідження складається з сукупності взаємопов'язаних методичних та історико-економічних понять. Серед методичних понять – економічна складова змісту шкільного курсу

історії України, під якою розуміємо змістовий компонент, визначений навчальними програмами, що висвітлює економічну діяльність людини в конкретно-історичних умовах у взаємозв'язку з іншими сферами суспільного життя, забезпечуючи опанування учнями системою економічних понять, навчальних умінь з їх застосування та розвитку відповідних компетентностей. Відповідно методикою навчання економічної складової змісту шкільного курсу історії України називаємо частину загальної методики навчання історії, що досліджує способи реалізації у навчанні учнів різного віку історико-економічного змісту, адекватні форми, методи, прийоми та засоби, забезпечує набуття учнями знань, умінь, навичок, цінностей і ставлень до економічного минулого України та його можливих перспектив.

Серед історико-економічних наскрізних понять, що засвоюють учні, є «економічний розвиток», «економічна діяльність населення», «економічне життя населення», «економічні відносини». Навколо цих міжкурсових понять будується система конкретних понять, пов'язаних з економічним життям певного періоду.

Економічна складова змісту курсу історії України в основній школі має виконувати у навчанні низку важливих дидактичних функцій: ретроспективну, пропедевтичну, прогностичну, методологічну, перспективну.

2. У методиці історії існує значна кількість досліджень, пов'язаних з пошуком ефективних підходів до змісту, методів, форм, засобів, прийомів навчання економічної складової в шкільному курсі історії. Узагальнення значної кількості джерел свідчить про наявність у методичній традиції ідей і положень, що мають бути враховані в умовах реформування сучасної української школи, а саме:

- з *радянської методики*: відбір і формування в учнів сукупності наскрізних понять для розуміння історико-економічного матеріалу; дотримання послідовності і наступності через опору на міжпредметні та міжкурсові зв'язки у реалізації економічної складової на уроках; урахування вікових особливостей учнів; вплив на емоційну сферу учнів за допомогою яскравого опису фактів і показу їх впливу на суспільство; визначення системи світоглядних ідей; робота із різними видами джерел інформації та пізнавальними задачами економічної тематики;

- з *сучасної української методики*: застосування цивілізаційного підходу до змісту історико-економічного матеріалу; доступність для учнів середнього шкільного віку понять ринкової економіки; встановлення причинно-наслідкових зв'язків між економічними явищами, процесами; використання творчих логічних завдань, учнівських проєктів; робота з текстовими порівняльними таблицями, статистичними даними та

особливим чином побудованої системи запитань до них; розвиток критичного мислення на історико-економічному матеріалі; визначення компетентнісно орієнтованих навчальних цілей та очікуваних результатів уроку;

- *із зарубіжної методики*: формування економічної грамотності молодого покоління засобами навчальних предметів як один з пріоритетів освіти; системна та послідовна робота з економічними поняттями; особистісна спрямованість навчання; менеджерські функції вчителя на уроці; системне використання групової роботи; подача основної маси навчального матеріалу у формі графіків, таблиць, схем, діаграм, відсоткових змін для самостійного опрацювання учнями тощо.

3. На основі аналізу нормативно-програмового забезпечення курсу історії України, теоретичних напрацювань та практики навчання можна визначити сукупність нормативно-змістових та методичних вимог до навчання економічної складової змісту історії України у 8–9 класах, а саме:

- *нормативно-змістові*: обов'язковість елементів історико-економічної освіти в шкільному навчанні як основи для формування підприємницької і соціальної ключових компетентностей учнів; наявність у навчальних програмах з історії комплексу обов'язкових для засвоєння в певному класі економічних понять та навчальних умінь; реалізація економічної складової змісту на уроках відповідно до змістових ліній оновлених навчальних програм і необхідності розвитку складників предметної історичної компетентності учнів;

- *дидактичні та методичні*: систематичність, послідовність і наступність у навчанні питань економічної історії, висвітлення змісту історико-економічного матеріалу в контексті цивілізаційного та культурологічного підходів, відбір і застосування специфічних методичних прийомів роботи з економічним матеріалом, розвиток предметної історичної компетентності й критичного мислення учнів на історико-економічному змісті, забезпечення активної та інтерактивної діяльності учнів на уроках з економічної історії і застосування різних типів уроків, урахування індивідуальних та вікових особливостей учнів під час навчання економічної складової.

4. Сукупність нормативно-правових та дидактико-методичних вимог, як і узагальнення результатів теоретичного та констатувального дослідження, дозволили обґрунтувати методичну модель навчання учнів економічної складової історії України. Запропонована методична модель навчання складається з методологічно-цільового (мета, методологічні підходи до навчання, нормативно-змістові й методичні вимоги), організаційно-змістового (зміст навчання та організація діяльності учнів на уроках через певний алгоритм – конструктор уроку) і результативно-

оцінювальний (вимірювання та оцінювання навчальних досягнень учнів відповідно до критеріїв). Ядром запропонованої моделі стало проектування кожного уроку як взаємодії цілеутворювального, мотиваційного, емоційного, змістового, технологічного та рефлексивного полів.

Економічна складова змісту історичної освіти в розробленій методичній моделі виступає як змістова основа при формуванні предметної історичної компетентності (просторовий, хронологічний, логічний, інформаційний та аксіологічний складники). Тому визначення очікуваних результатів навчання на кожному уроці передбачало формування в учнів спеціальних умінь для всіх складників предметної історичної компетентності учнів:

- *хронологічна компетентність* – учень/учениця розглядає економічні явища й процеси в розвитку та в конкретно-історичних умовах певного часу; співвідносить історико-економічні події, явища, процеси з періодами (епохами) історії;

- *просторова компетентність* – учень/учениця співвідносить розвиток економічних явищ і процесів з географічним положенням та природними умовами України; користуючись історичною картою, пояснює причини, наслідки подій, явищ, процесів економічної історії України;

- *інформаційна компетентність* – учень/учениця знаходить інформацію економічного змісту в різних історичних джерелах; реконструює образи історико-економічного минулого у вигляді опису, оповідання, образної характеристики;

- *логічна компетентність* – учень/учениця визначає причини, сутність, наслідки, основні тенденції, значення економічних фактів, які відбулися в минулому, зв'язків між ними; порівнює, доводить, аналізує, узагальнює економічні факти минулого, простежує зв'язки й тенденції між ними;

- *аксіологічна компетентність* – учень/учениця виражає емоційно-ціннісне ставлення до економічних фактів, процесів, явищ та діяльності осіб в історичному контексті.

5. Реалізація авторської методичної моделі передбачала створення методичних розробок окремих уроків і фрагментів уроків з історії України для учнів 8–9-х класів. Кожний розроблений експериментальний урок чи його фрагмент передбачав роботу з історико-економічним матеріалом у певній системі та послідовності. Економічні компоненти змісту відображалися в усіх складових предметної історичної компетентності учнів, висвітлення історико-економічного матеріалу здійснювалося в цивілізаційному та культурологічному контекстах. На уроках використовувалися спеціально відібрані методи і прийоми активізації навчання. З учителями, які брали участь в експерименті, були проведені

підготовчі семінари та організовано ділове спілкування в межах творчої групи. У процесі експерименту здійснювався моніторинг проміжних результатів.

Хід та результати формувального етапу експерименту підтвердили припущення про ефективність розробленої методики. Так, в експериментальних класах загальна кількість учнів з високим рівнем навчальних досягнень збільшилась з 12% до 22%, з середнім – з 20% до 29%. Натомість у контрольних класах відповідних змін не виявлено.

У цілому статистичні обчислення результатів формувального етапу педагогічного експерименту дають підстави стверджувати, що розроблена методика навчання економічної складової є дієвою та ефективною для підвищення якості навчання.

6. Узагальнення результатів дослідження дозволяє сформулювати низку побажань для авторів підручників з історії України щодо висвітлення в них економічної складової. Серед них:

- необхідність забезпечити міжкурсову і міжпредметну наступність, системність, послідовність як при висвітленні економічного матеріалу, так і розробці завдань чи запитань, спрямованих на перевірку, закріплення, творче застосування історико-економічного матеріалу;

- обов'язкова розробка і подання в підручнику певної системи історико-економічних завдань, запитань, спрямованих на опанування та застосування учнями стрижневих і наскрізних економічних понять і розкриття всіх складників історичної предметної компетентності, а саме: хронологічної, просторової, логічної, інформаційної та аксіологічної;

- дотримання вимог щодо обсягу змісту навчального історико-економічного матеріалу в параграфах та його рівномірного розподілу параграфах та пунктах, а отже, відбір лише тих історичних джерел з фактами, тенденціями, які необхідні для створення історико-економічних уявлень, формування економічних понять; урахування того, що оптимальна кількість нових понять, термінів на один урок в одному параграфі для учнів 8–9 класу не повинна бути більшою 7;

- адаптування історико-економічного матеріалу для сприйняття школярів у відповідності до їхнього віку і вимог навчальної програми;

- подання історико-економічних відомостей не лише в інформаційному тексті, а й у схемах, таблицях, історичних картах, ілюстраціях та ін. джерелах, до яких обов'язково мають бути розроблені компетентнісно орієнтовані завдання чи запитання;

- розробка для кожного параграфа підручника оптимальної кількості завдань чи запитань, спрямованих на організацію рефлексивної діяльності, активну комунікацію та співпрацю учнів у навчанні економічних питань.

Здійснене дисертаційне дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми. Зокрема, напрямками подальшого дослідження можуть бути вивчення підходів до навчання економічної складової в змісті шкільного курсу історії в зарубіжній педагогіці, розвиток критичного мислення під час навчання економічної складової в шкільному курсі історії України, організація професійної підготовки вчителя історії до навчання економічної складової учнів загальноосвітньої школи.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових наукових виданнях України

1. Баландюк Р. Г. Зміст і місце економічної складової серед інших компонентів змісту шкільної історичної освіти / Р. Г. Баландюк // Вісник Житомирського державного університету ім. Івана Франка : [збірник наукових праць]. – 2014. – № 1. – С. 166–169.
2. Баландюк Р. Г. Методичні підходи до висвітлення економічної складової у курсі історії у радянській школі / Р. Г. Баландюк // Вісник Житомирського державного університету ім. Івана Франка : [збірник наукових праць]. – 2014. – № 3. – С. 181–184.
3. Баландюк Р. Г. Економічна складова як компонент змісту навчальних програм з історії України для учнів 8–9 класів загальноосвітньої школи / Р. Г. Баландюк // Педагогіка та психологія : збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. – 2015. – № 49. – С. 44–55.
4. Баландюк Р. Г. Методичні аспекти навчання економічної складової змісту історії України майбутніх вчителів історії / Р. Г. Баландюк // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету : [збірник наукових праць]. – 2015. – Випуск 12. – Частина 2. – С. 35–40.
5. Баландюк Р. Г. Експериментальна методика навчання економічної складової у змісті історії України у 8–9 класах загальноосвітньої школи / Р. Г. Баландюк // Наука і освіта. Науково-практичний журнал Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. – 2016. – № 6. – С. 11–16.
6. Баландюк Р. Г. Методика навчання економічних понять у шкільному курсі історії України / Р. Г. Баландюк // Педагогічна освіта : теорія і практика : [збірник наукових праць]. – 2016. – № 20. – Частина 1. – С. 248–253.
7. Баландюк Р. Г. Проблеми сучасного стану навчання економічної складової у змісті історії України у 9-х класах загальноосвітньої школи / Р. Г. Баландюк // Наукові записки Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського : [збірник наукових праць]. –

[Випуск 52: Педагогічні науки] / За заг. ред. проф. А. Л. Ситченка. – Миколаїв : МДУ, 2016. – № 1. – 348 с. – С. 137–141.

8. Баландюк Р. Г. Вивчення стану навчання економічної складової у змісті історії України у 8-х класах загальноосвітньої школи [Електронний ресурс] / Р. Г. Баландюк // Народна освіта. Електронне фахове видання. – 2016. – № 1. – Режим доступу до журналу: http://www.narodnaosvita.kiev.ua/page_id=3811 (6.08.2017). – Назва з екрану.

Статті в наукових періодичних виданнях інших держав із напрямку, з якого підготовлено дисертацію

9. Balandyuk R. G. Teaching economy according to requirements of the competence approach in lessons of the history of Ukraine in the 8–9th forms / R. G. Balandyuk // American Journal of Fundamental, Applied and Experimental Research. – 2016. – № 2. – P. 17–20.

10. Balandyuk R. G. The condition of teaching economic component in modern textbooks on the history of Ukraine for 8–9th forms / R. G. Balandyuk // News of Science and Education. – 2015. – № 11. – P. 5–10.

11. Balandyuk R. G. The place of native economic history in professional training of future history teachers / R. G. Balandyuk // Modern tendencies in pedagogical education and science of Ukraine and Israel : the way to integration. – 2015. – № 6. – P. 15–20.

АНОТАЦІЇ

Баландюк Р. Г. Методика навчання економічної складової у змісті історії України у 8–9 класах загальноосвітньої школи. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.02 – теорія та методика навчання (історія та суспільствознавчі дисципліни). – Інститут педагогіки НАПН України, Київ, 2017.

У дисертації досліджено методику навчання економічної складової у змісті шкільного курсу історії України у 8–9 класах. Проаналізовано та уточнено поняттєво-термінологічний апарат дослідження, висвітлено основні підходи до навчання економічної складової змісту шкільної історії у вітчизняній методичній традиції, охарактеризовано сучасні нормативно-змістові та методичні вимоги до навчання економічної історії України у 8–9 класах.

Обґрунтовано авторську методичну модель навчання історії України, охарактеризовано особливості експериментальної методики та висвітлено хід і результати експериментального навчання.

Ключові слова: зміст шкільної історичної освіти, економічна складова змісту історії України, конструктор уроку, методика навчання.

Баландюк Р. Г. Методика обучения экономической составляющей в содержании истории Украины в 8–9 классах общеобразовательной школы. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.02 – теория и методика обучения (история и обществоведческие дисциплины). – Институт педагогики НАПН Украины, Киев, 2017.

В диссертации исследована методика обучения экономической составляющей в содержании школьного курса истории Украины в 8–9 классах. Осуществлен анализ теории и практики обучения экономической составляющей в содержании истории Украины в общеобразовательной школе.

В первом разделе проанализирована понятийная система исследования, охарактеризовано состояние проблемы обучения в научно-методической литературе, освещены требования к обучению экономической составляющей школьных курсов истории Украины в 8–9 классах общеобразовательной школы.

Во втором разделе представлена методическая модель обучения экономической составляющей в содержании школьных курсов истории Украины в 8–9 классах. Обобщение научно-методической литературы позволило создать авторскую методику обучения, которая была проверена в ходе педагогического эксперимента.

Научная новизна исследования состоит в том, что впервые как особая научно-методическая проблема исследован вопрос о содержании обучения экономической составной в школьных курсах истории Украины в 8–9 классах общеобразовательной школы; определены функции экономической составляющей содержания школьного курса истории Украины; выяснены основные нормативно-содержательные и методические требования к обучению экономической составляющей содержания школьных курсов истории Украины в 8–9 классах; теоретически обоснована и экспериментально апробирована методика обучения экономической составляющей в школьных курсах истории Украины в 8–9 классах.

Усовершенствован понятийный аппарат методики обучения истории, в частности, определено содержание понятий «экономическая составляющая содержания школьного курса истории Украины» и «методика обучения экономической составляющей школьного курса истории Украины»; положение о месте экономической составляющей в содержании школьного курса истории Украины; критерии оценивания

достижений учеников в процессе обучения экономической составляющей; получили дальнейшее развитие идеи компетентного подхода к обучению истории Украины в общеобразовательной школе; идеи конструирования урока на основе взаимосвязанных полей урока; подходы к содержанию школьных учебников с истории Украины относительно освещения экономической составляющей.

Результаты проведенного исследования могут быть использованы во время подготовки учебных программ, учебников, методических пособий по школьному курсу истории Украины основной школы, в процессе подготовки и разработки спецкурсов с методики обучения истории в высших учебных заведениях и системе последилового образования учителей истории.

Ключевые слова: содержание школьного исторического образования, экономическая составляющая содержания истории Украины, конструктор урока, методика обучения.

Balandyuk R. G. Methods of teaching economic component in the content of History of Ukraine for the 8–9th forms at secondary school. – Manuscript.

Thesis for the Degree of Candidate of Pedagogical sciences, specialty 13.00.02 (history and social sciences) – Institute of Pedagogy NAPS of Ukraine, Kyiv, 2017.

This is dedicated to the methodological problem of teaching economic component in the content of the school course of History of Ukraine for the 8–9th forms.

There were analyzed and improved the basic notions, as well as the main approaches to teaching economic component in the content of the school history in domestic methodological tradition were characterized, main normative and methodological requirements in the process of teaching economic history of Ukraine for the 8–9th forms were represented.

There were proved the author's methodological model of teaching History of Ukraine, as well as the special features of experimental methods of teaching were characterized, the sequence and results of experimental teaching were described.

Key words: content of school historical education, economic component of the content of History of Ukraine, lesson planning, methods of teaching.